

Lukasz Komorowski

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

**PROCES ELEKTRYFIKACJI POLSKIEJ WSI – UJĘCIE HISTORYCZNE
I TERYTORIALNE¹***THE ELECTRIFICATION PROCESS OF THE POLISH COUNTRYSIDE – HISTORICAL AND
TERRITORIAL APPROACH***Słowa kluczowe: infrastruktura techniczna, elektryfikacja, wieś, zróżnicowanie międzyregionalne***Key words: technical infrastructure, electrification, countryside, inter-regional differentiation**JEL code: O18, O31*

Abstrakt. Przedstawiono proces elektryfikacji wsi w Polsce w dwóch ujęciach – historycznym i terytorialnym. Zwrócono uwagę na zróżnicowania międzyregionalne w wyposażeniu wsi w elektryczność, będące wynikiem zmian politycznych dokonujących się w czasie. Dane dotyczące mieszkań podłączonych do instalacji elektrycznej pozyskano ze spisów powszechnych z lat 1960 oraz 1970, objęły one wszystkie tereny wiejskie w 17 ówczesnych województwach. Uzyskane wyniki pozwoliły potwierdzić, że poza-borowe i powojenne zróżnicowania terytorialne w postępie elektryfikacji wsi między relatywnie dobrze wyposażoną Polską zachodnią oraz znacząco zapóźnioną wschodnią i centralną częścią kraju, zostały zniwelowane w procesie powszechnej elektryfikacji wsi, który osiągnął największe natężenie w latach 1955-1975. Starzejąca się sieć elektroenergetyczna wymaga obecnie modernizacji i w tym kontekście dyskutuje się coraz częściej o konieczności współczesnej reelektryfikacji wsi.

Wstęp

Stulecie odzyskania przez Polskę niepodległości jest odpowiednim momentem do badania toczących się procesów rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu historycznym. Jednym z nich są zmiany materialnej podbudowy, rozumianej jako wyposażenie w infrastrukturę, warunkującej poprawne funkcjonowanie jednostek przestrzenno-gospodarczych. Elektryczność i urządzenia związane z zaopatrywaniem w nią mieszkańców zaliczane są do infrastruktury technicznej (zwanej też ekonomiczną lub szerzej gospodarczą), definiowanej jako ogół urządzeń materialnych niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania całej gospodarki i społeczeństwa, obejmującej także takie zagadnienia, jak transport, łączność i gospodarkę wodno-ściekową [Dziembowski 1966, Siemiński 1996].

Zanim elektryczność na wsi upowszechniła się na tyle, że w większości mieszkań znajdowała się instalacja, minęło kilkadziesiąt lat. W tym czasie innowacja, jaką był wówczas prąd elektryczny, znajdowała zastosowanie najpierw w krajach lepiej rozwiniętych. W Polsce dotarła w pierwszej kolejności do największych miast, a dopiero potem – przy interwencji państwa, również i na tereny wiejskie [Szyszko-Witulska 1937]. Trzeba podkreślić, że proces ten przebiegał niejednorodnie na terytorium całego kraju, co związane było w latach 20. XX wieku z konsolidacją ziem znajdujących się wcześniej pod zaborami trzech różnych państw, o odmiennej polityce i różnym poziomie rozwoju. Stanisław Krakowiak [1997] wspomina o około pół tysiącu miejscowości wiejskich, zelektryfikowanych w zaborze pruskim przed I wojną światową. W zaborach austriackim i rosyjskim, rozwiniętych znacznie słabiej od pruskiego nie prowadzono w tym czasie tak szeroko zakrojonych akcji elektryfikacyjnych. Z kolei w okresie

¹ Artykuł przygotowano w ramach prac nad projektem "Ciągłość i zmiana – sto lat rozwoju wsi i rolnictwa Polski. Współpraca interdyscyplinarna nauk humanistycznych i społecznych na rzecz dialogu środowiskowego", finansowanym ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach programu "DIALOG" na lata 2017-2019 przyznanych na podstawie umowy nr 0172/DLG/2017/10 z dnia 22 grudnia 2017 r.

PRL, na pozaborowe zróżnicowania terytorialne w postępie elektryfikacji, nałożyło się powojenne przesunięcie granic kraju w stronę Odry.

Material i metodyka badania

Celem artykułu jest przedstawienie procesu wyposażania wsi w elektryczność w ujęciach czasowym i przestrzennym, z podkreśleniem wagi uwarunkowań historycznych i politycznych wpływających na jego dynamikę.

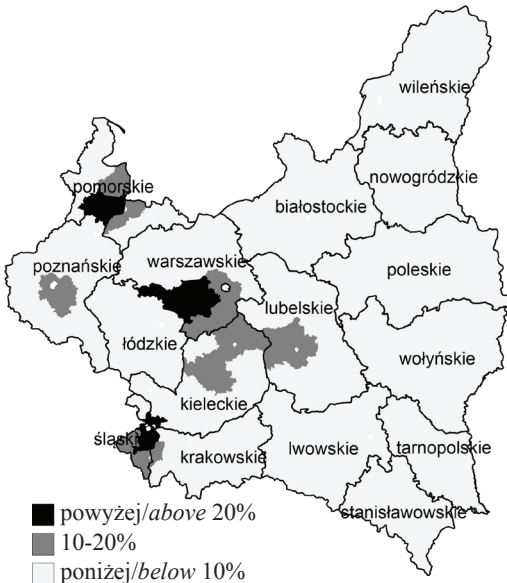
Podstawowe dane wykorzystane w analizie pochodzą ze Spisu Powszechnego z 6 grudnia 1960 roku (SP 1960) oraz Narodowego Spisu Powszechnego z 8 grudnia 1970 roku (NSP 1970). Przedstawione wyniki dotyczą liczby mieszkań na wsi, w których w momencie spisu znajdowała się instalacja elektryczna. Opracowanie dotyczy dostępu do energii elektrycznej gospodarstw domowych. Pytanie o instalację elektryczną umieszczono w formularzach spisowych jedynie w przytoczonych dwóch spisach, a zatem pełny materiał statystyczny dla całego kraju obejmuje okres 10 lat. Zarówno w poprzedzającym spisie z 1950 roku, jak również w późniejszym z 1978 roku nie pytano mieszkańców o dostęp do elektryczności. Było to wynikiem bardzo szybkiego przyrostu zelektryfikowanych mieszkań na obszarach wiejskich, który dokonał się w ciągu kilkunastu lat, począwszy od lat 50. XX wieku. W celu rozpoznania stanu zelektryfikowania wsi przed 1960 rokiem, dokonano przeglądu literatury przedmiotu, zarówno o charakterze naukowym, technicznym, jak również piśmiennictwa pamiętnikarskiego. Opracowania z okresu PRL, nierzadko nacechowane ideologicznie, wymagają spojrzenia z dystansem oraz porównania prezentowanych tam informacji z oficjalnymi wynikami spisów powszechnych. Uzyskane w ten sposób dane obejmowały zasięgiem przestrzennym cały kraj i pozwoliły nie tylko na przedstawienie tempa przyrostu zelektryfikowanych mieszkań, ale także na ukazanie

międzyregionalnych zróżnicowań. Proces elektryfikacji wsi w ujęciu przestrzennym zaprezentowano na poziomie województw, zgodnie z podziałem administracyjnym Polski utrzymującym się w latach 1957-1975.

Zasygnalizowano także obecny stan sieci elektroenergetycznej na wsi i związane z tym konieczne działania modernizacyjne.

Stan elektryfikacji wsi w II RP

Prawie 40 lat po ukończeniu procesu elektryfikacji wsi zauważa się wiele jego cech bezpośrednio powiązanych z uwarunkowaniami politycznymi i gospodarczymi danego okresu. W II RP kwestia prądu dla wsi nie została rozwiązana, choć podejmowano odgórne próby organizacji systemu mającego na celu jego dostarczenie na wieś. Za taką uznać należy *Ustawę elektryczną z 1922 roku, regulującą kwestie wytwarzania, przetwarzania, przesyłania oraz rozdzielania energii elektrycznej* [Dz.U. 1922, nr 34, poz. 277]. Akt prawny nie wywarł jednak oczekiwanego wpływu na stan ówczesnej elektryfikacji. Do wybuchu II wojny światowej zelektryfikowano

Rysunek 1. Stan elektryfikacji wsi w II RP (1938)
 Figure 1. The condition of countryside electrification in the Second Polish Republic (1938).

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Krakowiak 1997]

Source: own study based on [Krakowiak 1997]

około 1250 miejscowości znajdujących się w granicach II RP, tj. niecałe 5% wszystkich wsi. Uwidoczniły się zwłaszcza różnice pomiędzy wsią a miastem, w przeważającej mierze w pełni zelektryfikowanym. Wśród terenów wiejskich wyróżniały się lepiej wyposażone w elektryczność miejscowości na południu województwa warszawskiego, na północy kieleckiego, w okolicach Lublina i Puław, w powiecie poznańskim, większość wsi śląskich oraz w centralnej części województwa pomorskiego (rys. 1).

Wymogom organizacyjnym, finansowym i technicznym elektryfikacji sprostały znacznie lepiej inne kraje europejskie. Dla przykładu, w Norwegii już w 1926 roku ponad połowa ludności wiejskiej korzystała z elektryczności, w Niemczech około 80%, we Francji w 1932 roku 83% gmin zasilala energia elektryczna, podobnie we Włoszech. Z kolei w byłym Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) proces ten postępował w podobnym tempie co w Polsce. Na początku lat 30. XX wieku miasta polskie zużywały rocznie 54% krajowej energii, wsie 22%, przemysł rolny 14%, a 10% dworce kolejowe [Szyszko-Witulska 1937]².

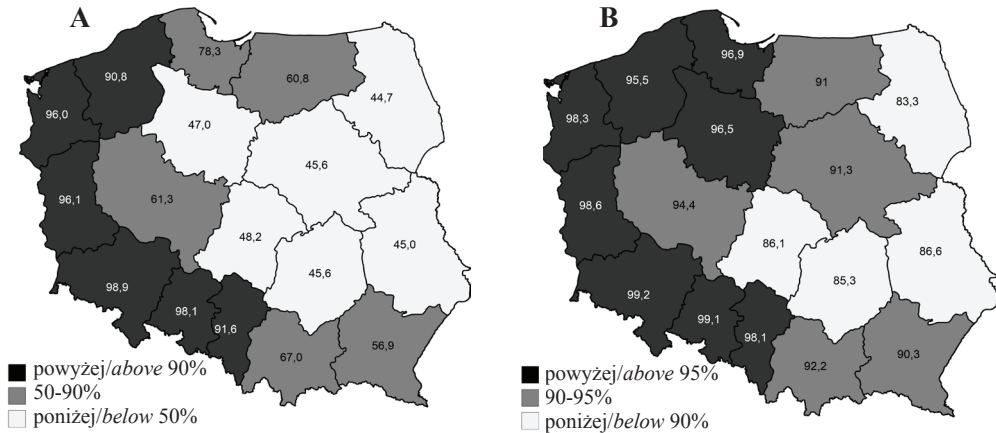
Przebieg elektryfikacji wsi w Polsce Ludowej

Tuż po II wojnie światowej elektryczność obejmowała około 3,5 tys. wsi, co stanowiło 8% wszystkich tego typu miejscowości w kraju. Ten wyraźny wzrost nastąpił wskutek przesunięcia granic Polski ze słabiej wyposażonych terenów wschodnich w kierunku w dużej mierze zelektryfikowanych wsi Ziemi Zachodnich i Północnych (tzw. Ziemi Odzyskanych). Nowe władze, przy znaczącym udziale społecznych komitetów elektryfikacji wsi, musiały skupić się na trzech rodzajach działań: (1) elektryfikacji właściwej, dotyczącej obszarów nigdy dotąd nieelektryfikowanych, tj. przede wszystkim tzw. Ziemi Dawnych (między powojenną granicą z b. ZSRR a zachodnią i południową granicą sprzed wybuchu wojny); (2) reelektryfikacji, czyli działań zmierzających do przywrócenia poprzedniego stanu sieci elektrycznej, prowadzonej głównie na zniszczonych w trakcie wojny terenach ziem przyłączonych do Polski; (3) doelektryfikowaniu, tzn. przyłączeniu do sieci pojedynczych gospodarstw, a niekiedy całych miejscowości (głównie na zachodzie), które pominięto w przedsięwzięciach elektryfikacyjnych przed II wojną światową [Krakowiak 1997, Machałek, Makowski 2016].

W ciągu pierwszych pięciu powojennych lat przyłączono do sieci około 8 tys. wsi, a ich udział w ogólnej liczbie wzrósł do prawie 30%. Działania te nie obejmowały w równym stopniu wszystkich terenów wiejskich, co doprowadziło do jeszcze większego pogłębienia się dysproporcji między wschodem a zachodem kraju, a często nawet w obrębie poszczególnych miejscowości. Na jedną wieś (spośród objętych elektryfikacją) przypadało średnio 70% gospodarstw domowych z dostępem do prądu, a jeszcze niższy udział dotyczył gospodarstw rolnych – tylko 15% w kraju posiadało elektryczność. Priorytetowymi dla ówczesnej władzy, elektryfikowanymi w pierwszej kolejności były tereny objęte rolnictwem uspołecznionym, w tym powołane w 1949 roku państwowe gospodarstwa rolne [Krakowiak 1997].

W 1950 roku kwestie podłączania wsi do sieci elektrycznej unormowane zostały przez *Ustawę o powszechnej elektryfikacji wsi i osiedli*. Akt prawny porządkował wiele spraw, w tym zasięg przestrzenny elektryfikacji, podmioty odpowiedzialne za nadzór nad nią, jak również wykonawstwo oraz kwestie jej finansowania. Ten ostatni aspekt dotyczył najbardziej mieszkańców wsi, gdyż z jednej strony, ustawa narzucała na właścicieli przyłączanych do sieci budynków opłatę elektryfikacyjną, to jednak z drugiej, umożliwiała wynagradzanie mieszkańców z tytułu świadczeń osobistych i rzeczowych (np. za włączenie się w prace elektryfikacyjne) [Dz.U. 1950, nr 28, poz. 256]. Jego ustanowienie zapoczątkowało w Polsce proces zwany powszechną elek-

² Przytoczone dane odnoszą się do województw pomorskiego i poznańskiego – przodujących w kraju pod względem upowszechnienia energii elektrycznej. Znacznie gorsza sytuacja panowała we wschodniej części II RP, czego wyrazem są zapisane wspomnienia tamtejszych mieszkańców. Wielokrotnie piszą oni o ograniczeniach wynikających z braku prądu i konieczności dostosowania rytmu dobowego do długości dnia w danej porze roku. Gospodarz małorolny z powiatu rzeszowskiego wspomina: „Ale cóż zrobić, gdy na naftę pieniędzy niema [...]. I ciemno w izbie i ciemno też w duszy chłopa, bo znikąd ratunku, pociechy i pomocy niema” [Krzywicki 1936, s. 434].

Rysunek 2. Udział mieszkań na wsi podłączonych do instalacji elektrycznej w 1960 (A) i 1970 (B)

Figure 2. Share of rural housing connected to the wiring in 1960 (A) and 1970 (B)

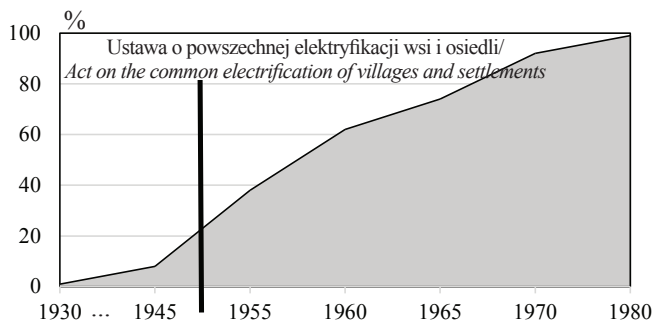
Źródło: opracowanie własne na podstawie [GUS 1966, 1974]

Source: own study based on [GUS 1966, 1974 roku]

tryfikacją wsi – w ciągu kolejnych 10 lat prawie całkowicie zakończony w Polsce zachodniej. Według danych Spisu Powszechnego z 1960 roku [GUS 1966], w województwach koszalińskim, szczecińskim, zielonogórskim, wrocławskim, opolskim i katowickim ponad 90% mieszkań wiejskich było podłączonych do instalacji elektrycznej (rys. 2A). Były to obszary w większości przyłączone do Polski po wojnie, wymagające reelektryfikacji, znacznie mniej czasochłonnej od elektryfikacji właściwej, koniecznej w pozostałej części kraju.

Druga grupa województw, o mniej zaawansowanym stopniu zelektryfikowania mieszkań (od 57 do 78%), stanowiła kontynuację przestrzenną pierwszej, należały bowiem do niej województwa olsztyńskie, gdańskie, poznańskie, krakowskie oraz rzeszowskie. Pozostałe województwa – bydgoskie, łódzkie, warszawskie, kieleckie, białostockie i lubelskie – silnie pokrywały się z zasięgiem tzw. Ziemi Dawnych i w każdym z nich w ponad połowie mieszkań nie było wówczas instalacji elektrycznej [GUS 1966]. Już pod koniec lat 30. XX wieku, Felicja Szyszko-Witulska [1937] prognozowała, że to właśnie typowo rolnicze, słabo zurbanizowane i mniej zamożne tereny Polski środkowej i wschodniej będą wymagały w przyszłości największego wsparcia finansowego w celu pełnej elektryfikacji.

W latach 60.-70. Ubiegłego wieku średni poziom zelektryfikowania wiejskich mieszkań wzrósł z 62 do 92%, doszło także do wyraźnego zmniejszenia się dysproporcji między województwami zachodnimi i wschodnimi (rys. 2B). W tych regionach, w których już w 1960 roku elektryfikacja objęła ponad 90% mieszkań, w kolejnych 10 latach przyłączono pozostałe

Rysunek 3. Zmiana udziału mieszkań na wsi podłączonych do instalacji elektrycznej

Figure 3. Change in the share of rural housing connected to the wiring

Źródło: opracowanie własne na podstawie [GUS 1966, GUS 1974, Krakowiak 1997]

Source: own study based on [GUS 1966, GUS 1974, Krakowiak 1997]

domostwa, stanowiące głównie przysiółki i kolonie. Na podstawie wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 1970 roku [GUS 1974] można stwierdzić, że zapóźniona środkowa i wschodnia część kraju osiągnęła relatywnie wysokie nasycenie instalacjami elektrycznymi w mieszkaniach wiejskich. Jedynie w czterech województwach – białostockim, lubelskim, kieleckim i łódzkim, około 15% mieszkań wciąż nie miało elektryczności. Była to jednak sytuacja analogiczna do tej, która kilkanaście lat wcześniej wystąpiła na zachodzie kraju i dotyczyła pojedynczych gospodarstw, znajdujących się w znacznym oddaleniu od głównych sieci przesyłowych. Do 1980 roku zelektryfikowano wszystkie wsie w kraju (w tym 100% gospodarstw społecznych i 99% indywidualnych), a przez następnych kilka lat doprowadzono prąd do wszystkich przysiółków i kolonii [Krakowiak 1997] (rys. 3).

Obecna sytuacja

Obecna dyskusja na temat energii elektrycznej na wsi skupia się przede wszystkim na aspektach jakościowych, wyznaczających możliwości rozwoju działalności rolniczej oraz pozarolniczej, m.in. na przepustowości sieci, stabilności dostaw prądu, źródłach energii. Z biegiem lat, wiejskie sieci elektroenergetyczne wymagają coraz większych nakładów na modernizację, niezbędną w celu sprostania zwiększającym się potrzebom odbiorców prądu. W kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego pojawia się obecnie coraz więcej głosów o koniecznej reelektryfikacji polskiej wsi [Maciejewski 2011, Popczyk 2014]. Wskazuje się jednak na finansowe bariery tego rodzaju inwestycji na terenach wiejskich, gdzie w przeciwieństwie do miast, sieci są rozproszone i z reguły w bardzo złym stanie technicznym [Trojanowska 2008]. Jednym z postulowanych sposobów przeprowadzenia tego przedsięwzięcia jest nie jak do tej pory – bazowanie na „wielkiej energetyce”, lecz wdrażanie tzw. energetyki prosumenckiej [FREE 2013, Popczyk 2014]. Polega ona na tym, że jeden podmiot jednocześnie produkuje i konsumuje energię z odnawialnych źródeł, przede wszystkim na własne potrzeby. Model ten może być rozwiązaniem problemów pogarszającej się jakości prądu na terenach wiejskich, zarówno dla energochłonnej działalności rolniczej, jak i gospodarstw domowych [Ginałski 2016].

Podsumowanie

Elektryfikacja polskiej wsi przebiegła relatywnie szybko, jej największe natężenie przypadło na lata 1955-1975. Podkreślenia wymaga jednak fakt, że w stosunku do innych krajów europejskich była opóźniona o kilkadziesiąt lat. Jej cechą charakterystyczną na terenach wiejskich było początkowo silne pozaborowe różnicowanie międzyregionalne, na które nałożyły się po II wojnie światowej różnice wynikające z przesunięcia granic Polski (w relatywnie większym stopniu zelektryfikowana Polska zachodnia oraz pozbawione elektryczności rozległe obszary w Polsce centralnej i wschodniej), stopniowo niwelowane przez dostosowanie działań elektryfikacyjnych (elektryfikacja właściwa, reelektryfikacja, doelektryfikowanie) oraz intensyfikację prac w obszarach najbardziej zapóźnionych. Nie bez znaczenia dla tego procesu było także ustawodawstwo, wyznaczające ramy prawne, organizacyjne i finansowe przebiegu elektryfikacji. Implikacje tego procesu odnoszą się właściwie do każdego rodzaju działalności społeczno-gospodarczej, a najogólniej ująć je można jako poprawę poziomu życia na obszarach wiejskich³. Należy jednak podkreślić, że mimo pełnego wyposażenia wsi w elektryczność (w ujęciu ilościowym), w dyskusji w ostatnich latach przeważają głosy o konieczności ponownej elektryfikacji, wynikającej ze złej jakości sieci, mogącej hamować procesy rozwojowe obszarów wiejskich. Zwraca się w tym kontekście uwagę na nowoczesne technologie oraz stopniowe przejście do tzw. modelu prosumenckiego.

³ O ile jednak ukończenie elektryfikacji rozpatrywane jest tutaj pod kątem ilościowego natężenia zjawiska (w tym rozumieniu ukończonego), o tyle obecnie dyskusja na temat znaczenia elektryczności skupia się przede wszystkim na aspektach jakościowych, wyznaczających możliwości rozwoju działalności rolniczej oraz pozarolniczej (np. przepustowość sieci, efektywność energetyczna, bezpieczeństwo dostaw), wciąż wymagających stałej poprawy.

Literatura/Bibliography

- Dziembowski Zygmunt. 1966. Pojęcie infrastruktury i jej charakterystyka (The concept of infrastructure and its characteristics). *Miasto* 2: 23-24.
- FREE. 2013. *Modernizacja energetyczna polskiej wsi: w stronę energetyki prosumenckiej* (Energy modernization of the Polish countryside: towards prosumer energy). Warszawa: Forum Rozwoju Efektywnej Energii.
- Ginalski Zdzisław. 2016. *Energetyka prosumencka na obszarach wiejskich* (Prosumer Energy in rural areas). Radom: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie. Oddział w Radomiu.
- GUS. 1966. *Spis Powszechny z dnia 6 grudnia 1960 r. Mieszkania. Budynki mieszkalne* (Census of December 6, 1960. Housing. Residential buildings). Warszawa: GUS.
- GUS. 1974. *Narodowy Spis Powszechny 8.XII 1970. Instalacje w budynkach – Polska* (Census of December 8, 1970. Technical installations in buildings – Poland). Warszawa: GUS.
- Krakowiak Stanisław. 1997. *Historia elektryfikacji wsi i rolnictwa w Polsce. Cz. 1* (History of electrification of countryside and agriculture in Poland. Part 1). Warszawa: Stowarzyszenie Elektryków Polskich.
- Krzywicki Ludwik. 1936. *Pamiętniki chłopów. Seria druga* (Diaries of peasants. Volume 2). Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.
- Machałek Małgorzata, Adam Makowski. 2016. Elektryczność w służbie władzy i ludzi. Elektryfikacja wsi Pomorza Zachodniego w pierwszym ćwierćwieczu po drugiej wojnie światowej (Electricity in the service of power and people. Western Pomerania countryside electrification in the first quarter-century after the Second World War). *Przegląd Zachodniopomorski* 3 (31): 67-86.
- Maciejewski Zygmunt. 2011. Stan krajowego systemu elektroenergetycznego (The condition of the national power system). *Polityka Energetyczna* 14 (2): 249-259.
- Popczyk Jan. 2014. *Energetyka prosumencka* (Prosumer energetics). Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańska Akademia Bankowa.
- Siemiński Janusz Lech. 1996. *Studia nad infrastrukturą wsi polskiej. Tom I. Problemy infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w Polsce (stan, rozmieszczenie, funkcjonowanie)* (Study of the infrastructure of the Polish countryside. Volume 1. Problems of technical infrastructure in rural areas in Poland (condition, distribution, functioning)). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Szysko-Witulska Felicja. 1937. *Elektryfikacja wsi* (Countryside electrification). Warszawa: Polski Komitet Energetyczny.
- Trojanowska Małgorzata. 2008. *Analiza stanu technicznego sieci niskiego napięcia na terenach wiejskich Podkarpacia* (Analysis of the technical condition of the low-voltage network in rural areas of Podkarpacie). *MOTROL* 10, 131-135.
- Ustawa elektryczna z dnia 21 marca 1922 r.* (The electricity act of March 21, 1922). *Dz.U.* 1922, nr 34, poz. 277.
- Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o powszechnej elektryfikacji wsi i osiedli* (Act on the common electrification of villages and settlements of June 28, 1950). *Dz.U.* 1950, nr 28, poz. 256.

Summary

The article presents the process of electrification of Polish countryside in historical and territorial approach. To this end, the author drew attention to the interregional differentiations in equipping the countryside with electricity as a result of political changes taking place in the analyzed period of time. The rural housing connected to the wiring data come from 1960 and 1970 censuses and covered all rural areas in then 17 provinces. The results allowed to confirm that post-partition and post-war territorial differences in the progress of countryside electrification between a relatively well equipped western Poland and a significantly underdeveloped eastern and central part of the country were leveled out in the process of common electrification of the countryside, which reached the highest intensity in 1955-1975. The aging electricity network currently needs modernization, and in this context, more and more often the need for modern re-electrification of the countryside is discussed.

Adres do korespondencji
mgr Łukasz Komorowski
orcid.org/0000-0001-9287-719X
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
e-mail: lkomorowski@irwirpan.waw.pl